

ЛЕКЦІЯ 5

СУТЬ І ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

План

1. Процес виховання та його особливості.
2. Структура процесу виховання.
3. Самовиховання і перевиховання: їх суть, функції, прийоми.
4. Організаційні форми виховної роботи.

Процес виховання та його особливості.

Виховання – процес багатогранний. У педагогічному розумінні **виховання** – це цілеспрямований та організований процес формування особистості.

Сутність виховання полягає у виробленні в особистості характеристик:

- цивілізованого соціально орієнтованого ставлення до життя, суспільства, людей, праці;
- суспільної активності для повної самореалізації та самоствердження в житті при дотриманні норм моралі і права;
- громадянськості, любові до батьківщини, працьовитості, гуманізму, демократизму, бережливого ставлення до природи, до власного здоров'я і вміння задовольняти власні потреби.

Вихованим є не той, хто знає як поводитися, і вміє це робити, а той, хто поводить як належить поводитися і інакше не може.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Головним його елементом є педагогічна взаємодія – передача (обмін) теоретичних та практичних знань (освіта) і духовних цінностей.

Специфічним для процесу виховання є:

- цілеспрямованість;
- двосторонність (виховання має дві сторони: зовнішню (власне виховання) і внутрішню (самовиховання, самовдосконалення тощо));
- неперервність і тривалість;
- багатогранність завдань і різноманітність змісту;
- багатство форм, методів і засобів виховного впливу;
- поступове виявлення результатів виховних впливів;
- самокерованість.

Із цих специфічних властивостей випливають ***основні ознаки процесу виховання: системність, цілісність, двосторонність, комплексність*** (цілісну особистість, усі її риси треба формувати одночасно, а не по черзі, хоча на різних етапах розвитку особистості можна приділяти більшу увагу якомусь частковому виховному завданню), ***гуманність, планомірність, націленість на конкретний результат, неперервність, тривалість і організованість.***

Глибинна сутність виховання полягає в залученні особистості до різноманітних видів діяльності, завдяки чому вона оволодіває різними сторонами суспільного досвіду, які, у свою чергу, визначають її особистісне формування. Саме діяльність і ставлення до неї, активність особистості у цій діяльності виступають визначальними факторами виховання і розвитку людини. Такий підхід до розвитку особистості назвали **особистісно-діяльним**.

Рушійними силами процесу виховання є сукупність суперечностей, розв'язання яких сприяє вирішенню нових виховних завдань. Розрізняють внутрішні і зовнішні суперечності.

Внутрішні суперечності:

- суперечність між зростаючими соціально значущими завданнями, які необхідно розв'язати вихованцю і його можливостями;
- суперечність між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями вихованця. Виховний вплив повинен будуватися так, щоб його зміст або форми реалізації не суперечили поглядам вихованця.

Зовнішні суперечності:

- невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї. Внаслідок цього порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні підростаючого покоління;
- зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на дітей навколишнього середовища. Вирішення цієї суперечності можливе за умови формування у школярів внутрішньої стійкості й умінь протистояти негативним явищам;
- неоднакове ставлення до учнів учителів, які не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність, що негативно позначаються на виховному процесі;
- постійний конфлікт між важковиховуваними учнями та вчителями, однокласниками, батьками. Ця категорія дітей потребує спеціальної виховної роботи.

Хоча зовнішні суперечності є тимчасовими, вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому їх виявлення і усунення повинно перебувати завжди в полі зору педагогів. Але найважливіший чинник – профілактична робота щодо запобігання таким суперечностям.

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Структура процесу виховання: → мета і завдання → закономірності виховання → принципи виховання → зміст виховання (моральне, розумове, фізичне, трудове, естетичне та ін.) → методи і форми виховної роботи → результати.

Загальна мета виховання – формування всебічно і гармонійно розвиненої, соціально-активної особистості, яка у своїй життєдіяльності керуватиметься загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна

справедливість) і ментально-національними (працелюбність, волелюбність, суверенність, соборність тощо) цінностями.

Мета виховання має конкретно-історичний характер. Вона завжди специфічна як для певної епохи, так і для конкретних соціальних систем або інститутів держави. Основну мету і завдання виховання громадян України сформульовано в законодавчих актах, конкретизовано в документах органів державного управління. Так, завдання виховання сформульовано в Державній національній програмі “Освіта”, – “набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури”. Ці завдання конкретизуються в складових виховання: моральному, розумовому, фізичному, трудовому та естетичному вихованні.

У процесі досягнення мети і виконання завдань виховання реалізуються покладені на них функції. До основних **функцій виховання** можна зарахувати такі:

- *статусно-позиційна* – сприяє усвідомленню особистістю сутності виховного процесу та свого місця в ньому; забезпечує прийняття з боку колективу узаконеного соціального стану, ролі, місця, кола функціональних завдань, відповідальності й обов’язків;
- *формульовано-розвивальна* – полягає у формуванні та постійному вдосконаленні соціально-ціннісних рис особистості, а також в ефективній реалізації її творчого потенціалу в професійній діяльності;
- *інформаційно-комунікативна* – зумовлює активний вплив на процес пізнання особистості, а також на розвиток соціально значимих зв’язків і взаємин у колективах;
- *мотиваційно-мобілізаційна* – полягає у створенні соціально-психологічних і педагогічних умов, що спонукають особистість до продуктивного виконання обов’язків і соціально-ціннісних функцій у колективі;
- *профілактико-перевиховна* – полягає у прогнозуванні, запобіганні та ліквідації негативних проявів поведінки; психолого-педагогічному попередженні девіантної поведінки; цілеспрямованому формуванні мотивації до постійного самовдосконалення;
- *оцінково-контрольна* – полягає в контролі, перевірці та оцінці результатів виховного процесу і внесенні в нього відповідних змін і корективів.

ЕТАПИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Виховання – процес багатоступеневий.

I ступінь – *формування понять, суджень* (що таке добро, а що зло, як слід поводитися і т. д.).

II ступінь – *формування ставлення вихованців до норм і правил поведінки*. На основі позитивних чи негативних взаємин формується оцінка спершу чужої, а потім і власної поведінки, що створює умови для мотивації вчинків і визначає бажання діяти згідно з визначеними нормами і правилами.

III ступінь – *формування в людини певних поглядів і переконань*.

IV ступінь – *формування навичок та звичок правильної поведінки*.

Система звичок переходить в характер, у риси особистості і, таким чином формується загальна спрямованість особистості, що визначає практику поведінки та соціальний досвід людини.

Кінцевою метою виховання є переведення виховання в самовиховання, у самостійну реалізацію життєвих програм.

Результати виховання проявляються не відразу, а дещо відстрочено у часі. *Результати виховного процесу* – це рівень вихованості, якого досягли особистість або колектив.

Вихованість особистості – показник ефективності та якості навчального процесу.

Основні показники рівня вихованості людини – зовнішній вигляд, культура поведінки, громадська активність, самостійність, сформованість наукового світогляду, національної самосвідомості.

Оцінити рівень вихованості особистості можна і за її ставленням до навколишньої дійсності: *до суспільства* – патріотизм, громадська активність, відповідальність, працьовитість; *до інших людей* – терплячість, повага до їх гідності, піклування; *до себе* – гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; *до культури* – повага до культурних цінностей, розуміння прекрасного; *до природи* – повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатств та раціональне їх використання; *до моральних цінностей* – демократизм, гуманізм тощо.

Методами визначення рівня вихованості особистості можуть слугувати методи науково-педагогічного дослідження: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування та ін.

Таким чином, до результатів виховного процесу відносять:

- сформованість провідних якостей особистості вихованця;
- систему моральних знань, навичок, вмінь, звичок та ціннісних орієнтацій вихованця;
- конкретні дії та вчинки вихованця, їхній вплив на результати його діяльності, виконання певних обов'язків;

- психологічну і духовну готовність вихованця до повноцінної творчої життєдіяльності;
- всебічний і гармонійний розвиток особистості вихованця, активну життєву настанову й орієнтацію на досягнення суспільно значущих успіхів у майбутньому.

САМОВИХОВАННЯ І ПЕРЕВИХОВАННЯ: ЇХ ФУНКЦІЇ, ПРИЙОМИ

Самовиховання – свідома, систематична діяльність особистості спрямована на вироблення в собі бажаних позитивних рис й усунення негативних.

Головною **метою самовиховання** на сучасному етапі є досягнення вихованцем згоди із самим собою, пошуку смислу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей та активне самоутвердження у суспільному житті.

Пошук смислу життя – це відповідальний етап у розвитку і становлення особистості, коли відбувається формування і розвиток особистісних орієнтацій, їх узгодження із загальнолюдськими, національними та професійними цінностями.

Самоактуалізація – це постійне прагнення людини до повного вияву і розвитку особистісних потенційних можливостей та їх реалізації.

Самореалізація – свідома, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, спрямована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов.

Процес самовиховання – це педагогічний процес, специфічність і унікальність якого полягає в тому, що в ньому і суб'єкт і об'єкт виховання є однією особою.

Основні етапи процесу самовиховання:

- I етап – *усвідомлення вихованцем вимог до своєї діяльності* (переконання учнів у необхідності зайнятись самовихованням і в можливостях досягти бажаних результатів)
- II етап – *планування роботи над собою, вироблення програми та правил поведінки* (на цьому етапі важливим є допомога у формуванні ідеалу, до якого слід прагнути та вироблення в учнів стійкого бажання його наслідувати);
- III етап – *практична реалізація програми самовиховання* (на цьому етапі учень починає систематично працювати над собою; зовнішній контроль з боку педагога послаблюється і перевтілюється в самоконтроль, самооцінку та самокоригування дій і поведінки).

На всіх етапах слід дотримуватися певних вихідних положень (принципів), які допоможуть грамотно організувати процес самовиховання.

Основними принципами самовиховання є:

- єдність виховання, самовиховання та професійної діяльності;
- цілеспрямованість, ціннісна орієнтація виховання та самовиховання;
- демократичність самовиховання, виховання стійкої громадської позиції та гуманістичної моралі, формування активної життєвої позиції;
- єдність самовиховання та наукового світосприйняття;
- активне та позитивне спрямування самовиховання.

Процес організації самовиховання потребує знання основних **прийомів і способів самовиховання**.

Самозобов'язання – це добровільне прийняття усвідомлених цілей, завдань, змісту самовдосконалення та визначення на цій основі програми самовиховання. Вони виникають завдяки внутрішньому переконанню в їх необхідності і визначаються умовами життя, потребами суспільства тощо. Це процес співставлення свого “Я” з вимогами, які висуваються колективом, групою, організацією, суспільством у цілому.

Самопереконання – пошук доказів необхідності виправлення своїх недоліків, мобілізація себе на досягнення мети самовиховання.

Самонавіювання – це вплив вихованця на самого себе з метою самовиховання, внаслідок чого виникають різні психічні і соматичні стани. Цей прийом пропонують використовувати у тих випадках, коли потрібно подолати в собі страх перед труднощами. Прикладом самонавіювання є аутогенне тренування (емоційно-вольове тренування, у процесі якого людина здатна для себе створити модель уявлень, станів, емоцій та ввести цю модель у свою психіку).

Самотренування – спрямованість на активне виконання завдань, що ведуть до поставленої мети самовиховання. Цей метод дає змогу закріпити навички та вміння, необхідні вихованцю у процесі професійної діяльності.

Самопримус – сприяє подоланню внутрішньої неорганізованості, небажання вчитися чи працювати. Він полягає у призначенні собі додаткового завдання та примушення себе до його виконання.

Наслідування прикладу – орієнтація на пошук найкращих прикладів дій та поведінки, їх активне засвоєння, що збагачує особистість досвідом інших людей.

Самозаохочення – визначення для себе певних заохочень (нагородження себе за успіхи) і стягнень (незадоволення собою) та їх застосування.

Процес виховання передбачає і подолання негативних рис, тобто **перевиховання і виправлення**.

Перевиховання – виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці.

Деформування особистості складається з таких етапів: виникнення прогалин у морально-вольовій сфері, перетворення їх на відносно стійкі погляди та звички; формування мотивації поведінки; правопорушення, систематичне правопорушення, злочин.

Процес перевиховання спрямований на подолання негативних рис особистості і на виправлення таких категорій неповнолітніх: важковиховуваних, педагогічно занедбаних, неповнолітніх правопорушників і злочинців.

Причини появи таких категорій неповнолітніх пов'язані з недоліками та помилками сімейного, шкільного виховання, аморальними явищами середовища, згубним впливом низькопробної кінопродукції, літератури, порнографії тощо.

Індивідуальні особливості означеної категорії підлітків виявляються у специфіці спрямованості його потреб, інтересів, ідеалів, світогляду та ін. якостей. Від того, наскільки точно виявлено цю спрямованість, залежать зміст і методика виховного впливу та наслідки перевиховання. Виправити людину – означає сформувати в неї установку на виправлення і суспільно корисні мотиви поведінки, виробити життєву перспективу, розвинути позитивні інтереси, виховати здорові потреби.

Основні етапи процесу перевиховання:

- I етап (підготовчий) – *усвідомлення вихованцем прогалин у своїй поведінці* (на цьому етапі детально вивчаються і аналізуються позитивні і негативні якості педагогічно занедбаного учня, умови, що призвели до їх виникнення, визначаються конкретні завдання та зміст процесу перевиховання. На основі цих відомостей складають програму перевиховання. У результаті самоаналізу поведінки в даний період в такого учня з'являється бажання змінитися на краще, але він ще чітко не уявляє собі шляхів виправлення);
- II етап (початковий) – *критична самооцінка вихованцем своєї діяльності та поведінки* (на цьому етапі починається реалізація наміченої програми, однак вихованець ще не виявляє особливої активності. Тому робота має спрямовуватися на подолання в учня психологічного бар'єру, перебудову самосвідомості й самооцінки, формування готовності до виправлення);
- III етап (переломний) - *початкова реалізація програми перевиховання* (на цьому етапі триває реалізація програми, але вже в умовах, коли вихованець прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляючи самостійність і активність);
- IV етап (завершальний) – *практична реалізація програми перевиховання* (на цьому етапі створюються умови для залучення учня до активної

участі в усіх видах діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання).

Етапи перевиховання органічно пов'язані між собою. Майстерність педагога полягає в тому, щоб своєчасно помітити зрушення в розвитку вихованця, скоригувати програму роботи з ним, намітити нові завдання. На всіх етапах слід дотримуватися певних вихідних положень (принципів), які визначають основні вимоги до змісту, форм і методів виховної роботи з цією категорією підлітків і допомагають педагогам правильно спрямувати свою діяльність.

Специфічними принципами перевиховання є:

- гуманне ставлення до важковиховуваних дітей;
- об'єктивне ставлення до важковиховуваних дітей (виявлення в учнів не лише негативних, але й позитивних якостей);
- рівність у ставленні до важковиховуваних дітей (не слід дорікати такому учню перед колективом через його поведінку, бо це може призвести до озлоблення);
- педагогічний вплив на важковиховуваного учня в неефектному стані (виключає вплив на учня відразу після скоєння негідного вчинку. У таких випадках А. Макаренко пропонував “відстрочену бесіду”, яка дає можливість вихованцеві “охолонути”, обдумати свій вчинок, а педагогові – підготуватися до розмови);
- випереджувальне формування позитивних якостей, а не боротьба з недоліками (полягає у зосередженні уваги на формуванні позитивних якостей, а не акцентуванні негативних рис особистості);
- провідна роль наставника у перевихованні.

Процеси виховання, самовиховання і перевиховання тісно пов'язані між собою і часто переплітаються.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Форми виховання – це різні способи організації виховного процесу.

Вибір форм виховання залежить від багатьох компонентів: змісту і спрямованості виховних завдань, віку дітей, рівня їх вихованості та особистого суспільного досвіду, особливостей колективу тощо.

У процесі виховання форми виховної роботи повинні функціонувати в міцній взаємодії і забезпечувати досягнення єдиної мети. При цьому кожна з форм виховання передбачає єдність загального, особливого і специфічного.

Загальне обумовлене тим, що всі форми виховної роботи спрямовані на досягнення загальної мети – виховання та розвиток особистості.

Особливе полягає в тому, що ті чи інші форми виховної роботи, як правило, здійснюються переважно в певному середовищі (навчальний процес, позакласна робота, туризм тощо).

Специфічне в організації виховної діяльності передбачає одиничне у змісті конкретної форми виховної роботи (осмислення одиничного в змісті форм виховної роботи допомагає точніше і ширше використовувати можливості кожної форми з метою розвитку певних здібностей та інтересів особистості; подолати практику дублювання та повторюваності форм виховної роботи тощо).

В педагогічній літературі немає єдиного підходу до класифікації форм виховної роботи. **Класифікувати** їх можна за різними ознаками:

- за числом учасників: *індивідуальні* (колекціонування, гра на музичних інструментах, позакласне читання та ін.), *групові* (політичні інформації, робота з радіо- і телепередачами, походи, екскурсії) і *масові* (конференції, тематичні вечори, конкурси, фестивалі, виставки).
- за завданнями: *культурні, спортивні, правові та ін.*
- за особливостями способів проведення: *лекції (з питань виховання), бесіди, дискусії, диспути, зустрічі з авторитетними людьми, опіка, добродійність, відвідування культурних заходів (театрів і ін.);*
- за місцем проведення: *позакласні, позашкільні* (палаці, центри дитячої, юнацької творчості, спортивні школи, бібліотеки, оздоровчі та ін.) тощо;
- за часом проведення: *планові, профілактичні, виправні та ін.*

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи.

Позашкільна робота – освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Спосіб організації кожного виду діяльності потребує творчого підходу з боку педагога. При цьому слід урахувати, що одні і ті самі форми можуть стосуватися різних напрямів діяльності школярів.

Заслуговує на увагу підхід до визначення форм виховної діяльності, пов'язаної з напрямками виховної роботи викладача (вихователя). Наприклад, організації пізнавальної діяльності учнів найбільше відповідають такі форми: **вікторина, конкурс проектів, ділові ігри, наукові конференції тощо.**

При реалізації завдань морального виховання широко використовуються такі форми: **круглий стіл, диспути, акції милосердя, вечори запитань і відповідей, бесіди на етичні теми тощо.**

При організації фізичного виховання широко використовуються: **туристичні походи, ігри типу «Веселі старти», спортивні вечори, бесіди про гігієну, здоров'я та фізичну культуру.**

При організації естетичного виховання широко використовуються: **літературні та музичні вечори, екскурсії в музеї та на виставки, бесіди про музику та живопис тощо.**

Форми виховання – це різні способи організації виховного процесу.

Виховний процес складається з ланок неперервних виховних справ. Виховні справи мають колективний і творчий характер і називаються **колективними творчими справами (КТС)**. КТС, як відзначає один із їх засновників І. Іванов, – це спосіб організації яскравого, сповненого працею і грою, творчістю і товариськістю виховного заходу. У виховних справах зливаються форми, засоби і способи взаємодії вихователів і вихованців.

У КТС виділяють наступні **етапи**:

- 1) визначення мети і завдань;
- 2) планування;
- 3) організація і підготовка;
- 4) безпосередня організація справи;
- 5) аналіз досягнутих результатів.

Ці етапи визначають основні дії педагога при організації виховного процесу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

- 1.Коропа, Д.А. «ЕйдоС» – школа майбутнього .Педагогічна майстерня.2016. № 10. С. 34–36.
- 2.Любицький, Т.Г. Співпраця навчальних закладів і дитячих організацій. Виховна робота в школі. 2016. № 12. С. 29–32.
- 3.Онанко, О.С. Виховний простір загальноосвітніх навчальних закладів Львівщини та моніторинг його якості.Виховна робота в школі. 2016. № 12. С. 8–13.
- 4.Пастушенко, Р.Я. Побудова нової школи: інновації щодо організації виховання в системі загальної освіти Львівщини.Виховна робота в школі. 2016. № 12.С. 2–7.
- 5.Садкіна, В.І. Ідеальний учитель... по-нашому.Педагогічна майстерня. 2016. № 12. С. 29–31
- 6.Садкіна, В.І. Компетентності – обговорюємо, тлумачимо, звикаємо до нових підходів.Педагогічна майстерня. 2016. № 10.С. 2–5.
- 7.Третьякова, Н.В. Ідеальний учитель... «по-їхньому». Педагогічна майстерня. 2016. № 12. С. 32–33.